

MAGYAR ORVOSOK TÁVOLI TÁJAKON

PUSZTAI GABRIELLA

A 18. századból csupán néhány szórvány adat maradt fenn a medicina magyar utazó képviselőiről. Könyvek, folyóiratok, dokumentumok tanúsítják, hogy főként a 19. század közepétől már folyamatosan tűntek fel, s váltak ismertté a magyar orvosok nemcsak Európában, de távoli földrészeken is. Kalandra vágyás, tudományos megismerés, társadalmi, gazdasági, politikai okok vagy pusztán a segíteni akarás egyaránt ösztönözhatték őket utazásra, letelepedésre a messzi idegenben. Mehettek egyénileg, vagy egyházi, állami, gazdasági szervezet küldetésében, mint misszionáriusok, katonarvosok, egy-egy társaság, cég orvosai. Az új, az ismeretlen, a veszély vállalása tiszteletreméltó bátorságukról árulkodik, s a sokszor viszontagságos körülmények között elért eredményeik megérdemlik az utókor figyelmét.

Ezért fontosnak tartom kutatni és összefoglalni, hogy a magyar orvosok mely időszakokban, s milyen okból indultak és folytattak tevékenységet az Európán kívüli földrészeken, elsősorban Afrikában, főként azonban Fekete-Afrikában. Működésük nem pusztán a gyógyításra terjedt ki. Idejük jelentős részét a praktizálás mellett többek között a tudományos kutatás töltötte ki. Egyesek tehetséges szervezők voltak, egy-egy földrajzi terület, országrész egészségügyi, gyógyászati ellátásának megszervezői. Természettudományos tevékenységük kiterjedt a botanika, a zoológia, a geográfia különböző ágaira, de neves vadászokat is számon tartunk soraik között. Bizonyos törzsekről, népcsoportokról készített leírásaik, tárgyi gyűjteményeik a néprajztudományt gazdagítják. A történészek számára hasznosak lehetnek a körülöttük lévő társadalom felépítésére vonatkozó megfigyeléseik, egyes társadalmi folyamatok, történelmi események leírása.

Elsősorban azokról az orvosokról gyűjtöttem adatokat, akik hosszabb időre telepedtek le új hazájukban vagy kiemelkedő jelentőségű szerepük volt egy-egy távoli ország egészségügyében, esetenként az ott pusztító betegségek kutatásában. Csupán a fő tendenciák felvázolására volt lehetőségem a magyar orvosok migrációjának bemutatásakor. Időben az 1960-as évek végét tekintettem munkám zárópontjának.*

A 18. és a 19. század vándorai

A 18. század első felében elképesztően kevés,¹ de kitűnően képzett magyar orvostól számolnak be a történelmi források. Kevesen voltak, hiszen a Habsburg uralom alatt élő ország-

* A téma rendkívül nagy terjedelme miatt legtöbb esetben csupán példaként említettem egy-egy orvost, a teljesség igénye nélkül. Számos fontos orvos-egyéniség maradhatott ki írásomból, melyért ez úton is a kedves olvasó elnézését kérem.(a szerző)

¹ Az országban kevés volt az orvos. 1720-ban 37 orvosdoktor, 120 orvosi gyakorlatot is folytató borbélysebész praktizált. Az orvosok nagyobb része nem magyar. 1830-ban 640 orvosdoktor, 1276 sebész, 1850-ben 932 or-

ban a gazdasági helyzet, a fejlett, gazdag polgárság hiánya nem kedvezett megélhetési lehetőségeiknek. Az orvosokat szintén a „külföld” felé irányította a magyar tudományos élet hiánya, a továbbtanulás lehetősége, a meggazdagodás reménye, vagy a személyes csalódások. Kiáramlásuk rendkívül jelentős volt.

A 18. században a diákok elsősorban Németországban, Hollandiában, Svájcban, esetleg Franciaországban, Angliában tanultak, a katolikusok Bécsben is képezhették magukat. A magyar egyetemi orvosképzés csak 1770-ben indult meg Nagyszombaton, később (1775-től) a kolozsvári orvos-sebészi tanintézetben. A nyugati egyetemeken sok magyar orvos-tanár kapott katedrát a 18-19. században. A 18. század végétől többen indultak Oroszországba tanulni, majd dolgozni.²

Már a 18. században eljutottak magyar orvosok Grúziába, Brazíliába, Holland Guayanába. *Reineggs Jakobot* (1744-1793) II. *Heraclius*, a grúzok utolsó nagy királya hívta meg fővárosába, Tbiliszibe. Az uralkodó főtanácsadója lett, s három évet (1778-81) töltött *Jakub bejként* a király mellett. Számos reformot kezdeményezett a grúz ipar, a bányászat és az egészségügy megteremtésére. Diplomataként ő dolgozta ki az orosz-grúz államszerződést. 1786-ban már Oroszországban élt, amikor *Katalin cárnő* kinevezte a birodalmi orvosi kollégium tagjává, majd tudós-titkárává.³ Dél-Amerikában, Brazíliában négy éven át (1752-55) folytatott geológiai, botanikai gyűjtést *Jaquin Miklós József*, I. *Ferenc császár* udvari orvosa.⁴ *Balogh József* (1750-1781?), Holland Guayana botanikai, zoológiai felfedezője lett 1779-ben, s úttörő munkájával megelőzte többek között *Humboldt*-ot.⁵ Az 1820-as években ellenkező irányba, kelet felé indult el *Honigberger Márton János*. 1828-ban érkezett Pandzsábba (a mai Pakisztánba). A nagy tudású „patikáriust” a maharadza udvari gyógyszerészé, seborvossá és mechanikussá nevezte ki. 1831-ben a kalkuttai orvosi kongresszuson közölték a veszettség kutatásával kapcsolatos kiváló eredményeit.⁶ Három kórház vezetését végezte, melyből az egyik feltehetően az elsőként alapított rabkórház volt a földrészen. Példamutató volt nyitottsága, mert nemcsak az európai orvostudományt sajátította el, hanem az ősrégi indiai gyógyító eljárásokat is.⁷

Az 1800-as évek elejétől sokak számára az ígérlet földjének tűnt Észak-Amerika.⁸ Az egyedi orvosi kivándorlásokat, utazásokat politikai és gazdasági okokból több kivándorlási hullám követte az ország 19-20. századi történelme során. *Krajtsir Károlynak* (1804-1860) a lengyel szabadságharc katonaeorvosaként kellett menekülnie a vereséget követően (1831) nyugatra. Később az Egyesült Államok első magyar származású professzora lett a virginiai egyetem.⁹ A soproni születésű, 1929-ben New Orleans-ba érkező *Luzenber Károlyt*, az Or-

vosdoktor, 1014 sebész működött. Gortvay Gy. (1953) 66, 237. Kevés orvosunk viszont kitűnő képzettségű volt. dr. Schultheisz E.-Tardy L. (1960) 10.

² Schultheisz E.-Tardy L. (1960) 7. 9. 12. 35. Oroszországot ázsiai területei miatt tartottam szükségesnek megemlíteni, hiszen több magyar orvos tevékenykedett az ország ázsiai területein.

³ Schultheisz E.-Tardy L. (1960) 103-132.

⁴ Ács T. (1940) 185. 1727-ben született Hollandiában magyar szülők gyermekeként. Nagy szerepe volt Amerika geológiai, vegytani megismerésében. Az első módszeresen kutató magyar vegyész.

⁵ Magyar Utazók Lexikona (1993) 32.

⁶ A Honigberger gyógyító eljárással sikerült a veszett állatok marása következtében előállott halált okozó hydrophobiát kiküszöbölni. Ács T. (1947) 39.

⁷ Ács T. (1947) 39; Mezey I. (1963) 19-29.

⁸ Ács T. (1940) 41-44; Dojcsák Gy. (1985) 47.

⁹ Ács T. (1940) 41-44; Dojcsák Gy. (1985) 47.

vosi Társaság megalapítójaként, elnökeként tisztelhetjük.¹⁰ New Orleans mellesleg New York, St. Luis, Boston után a legnépszerűbb hely volt letelepedés szempontjából a magyarok számára az „Újvilágban” a gyakori sárgalázjárványok ellenére.

Nagy lökést jelentettek a kivándorlás szempontjából az 1848-49-es események, melyeket komoly emigrációs hullám követett a magyar honvédorvosok körében is. Eljutottak Észak- és Dél-Amerikába,¹¹ Ausztráliába,¹² Indiába, de sokan Londonban találtak menedéket. *Duka Tivadar* (1825-1909), *Görgey* titkára és segédtitjtje 1854-től Indiában gyógyító katonatorvos volt. Magas színvonalú munkája, személyes bátorsága elismeréseként Dardzsilingbe helyezték, ahol a tibeti kultúrával, s *Kőrösi Csoma Sándor* munkásságának kutatásával foglalkozott.¹³ Észak-Amerikába, Davenportba 1850-ben érkezett *dr. Langer Ignác*.¹⁴ Ugyancsak ebben az évben menekült külföldre *Csapkay Lajos*. Kalifornia az arany miatt vonzotta, de mint orvos gazdagodott meg, s ő építette fel San Francisco központi negyedét (Hungarian Block). 1864-től az USA követe volt több európai országban.¹⁵ Honvédorvosként szolgált, majd emigrált *Kempf József*. 1865-ben érkezett Ausztráliába, s néhány évig Új-Dél-Walesben folytatott orvosi gyakorlatot.¹⁶

A 804 tisztí állományú honvédorvos közül 31 menekült a megdöbbentő orvoshiánnyal küzdő török birodalom területére. A magyar honvédorvosoknak két lehetőségük volt az országban: Vagy felvették az iszlám vallást és beléptek a török hadseregbe, vagy polgári orvosként praktizáltak a nagyobb városokban. 1849 őszén lépett be a török hadseregbe *Gaál Gusztáv* szem- és fülorvos, és *Veli bég* néven lett a török főváros egyik legtekintélyesebb orvosa. Az isztambuli orvosi akadémián tanított, s a központi katonai kórház főorvosává is kinevezték. *Robay János* (*Ahmed pasa*), *Schneider Antal* (*Husszein bég*), *Hammerschmidt Károly* (*Abdullah effendi*), *Mustárdy János* (*Juszuf effendi*) egyaránt szerepet játszottak a török katonai egészségügy fejlesztésében.¹⁷ Közülük *Herczegy Mór* Afrikában, sőt Indiában is járt. 1868-ban szerződött a török hadsereghez, az egyiptomi hadsereg főbészeként, az isztambuli katonai kórház főorvosaként csinált karriert.¹⁸ Az első magyar gyermekkórház megalapítója, *Schoepf Merei Ágost* (1804-1859) ugyancsak Törökországban gyógyított mielőtt Angliába ment.¹⁹

¹⁰ Dojcsák Gy. (1985) 97.

¹¹ Ács T. (1940) 37-40. 79.

¹² Kunz, E. F. (1985) 37.

¹³ Dr. Schächter Miksa dr.: *Duka Tivadar. Gyógyászat* 1908. 22. sz. 369-370.

¹⁴ Ismert Davenportból egy Horonyi nevű magyar orvos is. San Franciscoban lett jó hírű doktor Szoboszlai Ede. Ugyanitt élt dr. Bak. East St. Louisban dolgozott dr. Fekete Sándor, későbbiekben a város polgármestere. Dojcsák Gy. (1985) 60., 77., 78.

¹⁵ Ács T. (1940) 37-40; Lásd még Dojcsák Gy. (1985) 75.

¹⁶ Magyar utazók lexikona (1993) 199.

¹⁷ *Az 1848-49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai*. Szerk. Gazda István (2000) 403-411; Kapronczay Károly: Honvédorvos orvosok Világos után. *OH* 26 (2000) 1463-1464; Kapronczay Károly: Magyar orvosok a török birodalomban a XIX. sz. közepén. *OH* 10 (1980) 581-583.

¹⁸ Kapronczay Károly: Egy elfeledett orvos, Herczegy Mór. *LAM* 2000. 10 (11-12): 925-927. <http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/00111/18.htm>

¹⁹ Gortvay Gy. (1953) 235.

A 19. század végétől az első világháborúig

A 19. század utolsó évtizedeiben és az első világháború kitöréséig tartó időszakban az egyedi esetek mellett jelentős kivándorlási hullám indult meg Észak-Amerika felé,²⁰ melynek elsősorban gazdasági okai voltak. Az emigránsok közé sorolható többek között az a 69 orvos, aki az Egyesült Államokban talált új hazára 1900 és 1913 között.²¹ De említésre méltó karriert futottak be néhányan Konstantinápolyban,²² és Mexikóban is.

1855-ben indult Észak-Amerikába *Nendtvich Károly* orvos, vegyész. Tapasztalatairól kétkötetes művében számolt be.²³ New York Mount Sinai Hospitaljában egy pesti származású alorvos *dr. Moskovitz József* tűnt fel a 19. század utolsó éveiben. 1879-ben ment Amerikába *dr. Mogyoróssy Árpád* orvos-tanár, jelentős közéleti tevékenységet fejtett ki Clevelandben, Philadelphiában. *Török Maximilián (Max Thorek)* 1897-ben érkezett Chicagóba s sikeres sebészprofesszorként, kórházalapítóként emlékezünk nevére.²⁴

Oroszhegyi Szabó Józsa (1822-70) Konstantinápolyban praktizált,²⁵ *Naphegyi Gábor* (1824-1884) Mexikóban *Santa Ana* elnök titkáraként, tanácsadójaként élt, s később San Franciscóban gyógyított.²⁶ *Gerster Árpád* (1848-1923) 1874-ben költözött az USA-ba, ahol New Yorkban kiemelkedően sikeres sebészi karriert futott be.²⁷ *Kaposi Mór* (1837-1902) – bár nem telepedett le más földrészen – volt az első a magyar orvos-kutatók között, aki trópusi betegségekkel foglalkozott. A Bécsben dolgozó bőrgyógyász az 1870-es években vezetett expedíciót az álomkór kutatására Szomáliába. Ez az út segítette elő a Kaposi-szarkóma leírását 1872-ben, mellyel az AIDS (bár akkor nem így nevezték) kórtana megismerőinek előfutára lett.²⁸

A monarchia katonaeorvosai közül *Szenger Ede* az osztrák katonai expedícióval érkezett Mexikóba (1865), s több mint tízévi praktizálás mellett elvégezte Mexikó orvosföldrajzi leírását.²⁹ Ugyancsak katonaeorvosként szolgált *Posewitz Tivadar* Holland Kelet-Indiában (1879-1884.), miközben Borneó és a Maláj-szigetvilág geológiai kutatásában pótolhatatlan érdemeket szerzett.³⁰ *Bozóky Dezső* sorhajóorvos 1909-11 között jutott el Dél- és Kelet-Ázsia országaiba.³¹ A monarchia két hosszabb expedíciója is magyar orvost vitt magával. *Schwarz Ede* (1831-1862) a több mint két éves (1857–59) Novara-expedíció hajóorvosaként utazott a flotta fregattján a Föld körül. Hazatérve feldolgozta az út egészségügyi és

²⁰ Ács T. (1947) 99-110. Vasváry Ö. (1988) 228-234. Az Egyesült Államok, Kanada, Latin-Amerika mellett csak kisebb számban telepedtek meg magyarok a világ egyéb helyein. Lásd Puskás Julianna, Szántó Miklós munkáit az irodalomjegyzék alapján.

²¹ Puskás J. (1982) 457.

²² Kapronczay K. (2004) 279.

²³ Magyar utazók lexikona (1993) 282.

²⁴ Langer Róbert: Egy amerikai sikertörténet: Max Thorek (1880-1960), a nemzetközi sebész kollégium magyar származású alapítója. *Orvosi Hetilap* 144. évf. 2003. 10. sz. 483-484.

²⁵ Mint katonaeorvos teljesített szolgálatot. Kapronczay K. (2004) 279.

²⁶ Magyar utazók lexikona (1993) 281.

²⁷ Ács T. (1940) 79.; Langer Róbert: Amerika egyik vezető sebésze: Gerster Árpád (1848-1923). *Orvosi Hetilap* 144. évf. 14. sz. 671-672.

²⁸ Honti J. (2000) 17-20.

²⁹ Ács T. (1944) 30.

³⁰ Magyar utazók lexikona (1993) 309.

³¹ Magyar utazók lexikona (1993) 65.

antropológiai vizsgálatainak eredményeit. *Kepes Gyula* (1847-1924) az Osztrák-Magyar Északi-sarki expedíció (1872–73) tagja volt, a Tegethoff hajóorvosa.³² Az első magyar orvos tudósítását Afrikáról *Gáspár Ferenc* (1861–1923) tollából olvashatjuk. A monarchia hadihajóin utazva számtalan érdekes leírást közölt Ázsiáról, Afrikáról, Dél-Amerikáról, valamint a világ egészségügyi helyzetéről. Tudósításai a Kongó torkolatvidékéről Afrika megismerésének forrásai közé tartoznak.³³

A két világháború között

Az első világháborút, Trianont követően ismét megnövekedett a Magyarországról, főleg pedig az elvesztett területekről kivándorlók száma. Az Egyesült Államok mellett céliránnyá vált Kanada, Latin-Amerika, Ausztrália, sőt a Közel-Kelet, India, Kína, Egyiptom, Afrika is.³⁴ A munkanélküliség mértékére jellemző volt, hogy 1920 és 1925 között száz magyar orvos vándorolt ki, s számosan gyarmati szolgálatba szegődtek. Még Budapest sem tudta eltartani 2600 orvosát.³⁵

Számtalan, Egyesült Államokba kivándorló orvosunk közül itt csupán kettőt szeretnék megemlíteni. Chicagóban 1924-ben telepedett le a későbbi ideg- és elmegyógyász professzor, *Gonda Viktor*.³⁶ 1935-ben érkezett Clevelandbe *György Pál* (1893-1976), a pennsylvániai egyetem későbbi professzora, aki az emberi táplálkozás terén végzett kutatásokat, s három vitamin (ribiflavin, piridoxin, biotin) előállításával írta be nevét a tudománytörténetbe.³⁷

A századforduló évei, az első és második világháború előkészítése a gyarmatok gazdasági erőforrásainak nagyobb kiaknázását hozta magával. Bányák nyitlak, ültetvények létesültek, s óriási méretű vasútépítések indultak meg az afrikai, ázsiai földrészen. Hét évig élt Iránban *Deák Lajos*,³⁸ *Ujlaki Pál* Szumátrán,³⁹ *Csillag Gyula* Jáván, Szumátrán gyógyított.⁴⁰ Az ugyancsak orvoshiánnyal küzdő Barazíliában hét évet töltött *Incze Antal*.⁴¹ Rio Grande do Sulban élő magyar orvosok száma 1935-ben 21 volt.⁴²

A szerencselovagok, tudós utazók, hazájukból száműzöttek, gyarmati tisztviselők után Afrikában is megjelentek a mérnökök, s más szakemberek mellett a kereskedelmi és banktársaságok képviselői. Az európai kolóniák száma megnőtt. De nemcsak a bánya- és épí-

³² Nagy Miklós Mihály: Tengerre magyar – haditengerészek. A Monarchia hadihajói világ körüli utakon. *Földgömb* 2004. 1. sz. XXII. évf. 60-67.; *Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémia K., Bp. 1981.

³³ *Magyar utazók lexikona* (1993) 133-134.

³⁴ Az 1921-es, 24-es, 27-es Percentium Limit törvény és módosításai miatt az Egyesült Államok mellett kénytelenek voltak más letelepedési célokat is választani a kivándorlók. Szántó (1970) 105.

³⁵ Szántó (1970) 109.

³⁶ Kiss László: Rózsahegyől Chicagóig: Gonda Viktor (1889-1959) – egy méltatlanul elfeledett amerikai magyar orvos. *Orvosi Hetilap* 2005. 146. évf. 18. sz. 853-855.

³⁷ Emed Alexander dr.: Magyar orvosok Amerikában. *Orvosi Hetilap* 2004. 145. évf. 38. sz. 1968-1971.

³⁸ Deák Lajos: Egy orvos benyomásai 7 éves iráni (perzsiai) tartózkodás után. *Orvosi Hetilap* 1936. 24. sz. 80. évf. 570-571.

³⁹ Ujlaki Pál: A sárgalázról. *Gyógyászat* 1934. 1. sz. 71. évf. 4-7.

⁴⁰ Csillag Gyula: A beriberi kórképe és gyógyítása. *Orvosi Hetilap* 1931. 35. sz. 75. évf. 891-892.

⁴¹ Incze A. (1937)

⁴² Kovács Sándor: Magyar orvosok Rio Grande do Sulban. *Orvosi Hetilap* 1935. dec. 28. 52. sz. 1379. Lásd még Szabó Pál: *Brazília*. Szikra. Bp. 1956.

tézmérnökök kaptak munkalehetőséget. Az építkezéseken a bennszülöttek ezreit foglalkoztatták, kitűnő talajt biztosítva ezzel a járványok, fertőző betegségek gyors terjedésének. A bennszülött munkások és a kinn élő európaiak gyógyítására a különböző társaságok vagy az állam orvosokat, ápolókat alkalmazott. *Fuszek Rudolf* (Afrikában megszakítással 1909-41) Kamerunban dolgozott egy vasútépítő vállalkozásnál, majd 1913-tól Libériában élt, s a Nyugat-Afrikai Köztársaság egészségügyi minisztériumát vezette tíz évig. A Néprajzi Múzeumnak adományozott maszkgyűjteménye egyedülálló Európában. *Mészáros Kálmán* (Afrikában 1924-38) a „*Négus*”, I. *Hailé Szelasszié* etióp császár családjának udvari orvosa volt, mint később *Sáska László* is (Afrikában 1933-78). Mészáros doktor vadásztrófeáiból a Természettudományi Múzeum állattárában láthatunk néhányat. Sáska doktor 1937 után Tanganyikában telepedett le, s haláláig gyógyított, vadászott, botanikával foglalkozott. *Thanhoffer Lajos* (Afrikában 1936-39, 1946-?) Belga Kongó egyik kórházának vezetését látta el a harmincas években. *Scheitz László* (Afrikában 1936-39, 1948-63) egy aranybánya társasághoz szerződött 1936-ban, s 1953-ban Katanga egészségügyi minisztere mellett foglalt el államtitkári, tanácsadói posztot. 1936-ban kilenc Belga Kongóban élő magyar orvostól tudunk. Közülük *Molnár Antal* 1927-től évtizedekig gyógyított az országban.⁴³

Afrika, mint célállomás előtérbe kerülését jelentősen befolyásolta *Albert Schweitzer* missziós munkája (Afrikában 1913–65). A magyaroknak különleges szerepe volt a lambarénéi (Gabon) kórház fejlesztésében, mivel igazgatót is adtak az intézménynek. Az 1930-60 közötti években többször vezette a kórházat *Györkovács László*.⁴⁴ Hosszabb ideig élt Lambarénében *Friedmann Richárd*⁴⁵ és *Pérczi Imre* sebész.⁴⁶ *Márton Kálmán* bőrgyógyász 1950-től 1975-ig dolgozott Afrikában. 1964-ben Schweitzer munkatársa volt feleségével, dr. *Écsi Edittel* Lambarénében. 1965-1969-ben az algéri egyetemen, majd 1970-75-ben a guineai fővárosi egyetemen Conakryban bőrgyógyászatot tanított.⁴⁷

Külön érdemes megemlékezni a misszionáriusok, missziós orvosok gyógyító tevékenységéről. A jezsuiták, ferencesek, bencések missziós küldöttei – ha nem is mindig doktori végzettséggel – meghatározó szerepet játszottak az egészségügyi kultúra kialakításában.⁴⁸ Japán,⁴⁹ India,⁵⁰ Brazília és Kína⁵¹ Tajvan, Fülöp-szigetek, Ausztrália, Vietnám⁵² mellett Afrikában is tevékenykedtek magyar misszionáriusok. *Bettelheim Bernát* orvos-misszionárius a Japánhoz tartozó Okinawa (akkor Kína) szigetén 1846-tól megfeszített munkát végzett a betegek gyógyításában, a lakosság felvilágosításában az egészséges élet-

⁴³ Scheitz László levelei Belga Kongóból családtagjainak 1936-39. Kubassek János: Sáska László tudományos munkássága Afrikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 8 (1990) 15-20.

⁴⁴ 1934-ben már Schweitzer mellett dolgozott és szabadsága után 1938-ban visszatért ismét Gabonba. Noszik, B. (1979) 289., 294.

⁴⁵ Noszik, B. (1979) 329., 336.

Friedmann Richárd egy náci koncentrációs táborban veszítette el családját, s ezt követően ment Lambarénébe.

⁴⁶ Dr. Marék A. (1976), továbbá: dr. Baksai László közlése.

⁴⁷ *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. (2004) 254.

⁴⁸ Lásd pl.: P. Limp Ferenc írta 1731-ben Paraguayból, hogy betegségek idején a papok egyúttal orvosok, betegápolók és szakácsok is voltak. Pinzger F. (1931). 38.

⁴⁹ Dr. Könyvi L. (1990) 33-36.

⁵⁰ A Jézustársaság és a világmiszió. (1942) 29.

⁵¹ Krywald O.-Szajkó J.-Szarvas M.-Bérczi G. I. k. (1935) 255.

⁵² Puskely M. (1990) 49-52.

módról, a higiénéről.⁵³ 1880-ban küldték missziós munkára *Úrge Ignácot* Kinába. Tsofu-paóban kórházat és templomot épített.⁵⁴ Jezsuita misszionáriusok szintén gyógyítottak Kínában az 1920-as, 30-as években. A tamingi missziót egészen 1949-ig, megszűnéséig magyarok vezették⁵⁵ A magyar jezsuita rendtartomány egyetlen külmissziója volt, ahol tanítottak és gyógyítottak is. A 40-es években *Kékessy Imre* missziós orvos dolgozott itt. Missziós nővérként élt Új-Guineában 1927-től *Molnár Mária*.⁵⁶ Évente két-hármezer beteget kezelt. 1938-tól 1973-ig összesen 13 *Annunciata nővér*⁵⁷ került Pará államba, Brazília, a Colónia do Prata lepratelepre. *Domotrovitsch József* szalézianus atya⁵⁸ Ananindeuában iskolát és nővérképzőt létesített.

Menyhárt László botanikus a 19. század végén végzett megfigyeléseket az afrikai növények gyógyító hatásáról a Zambézi Misszió boromai állomásán, majd Zumbóban (1890-97).⁵⁹ A századforduló után megemelkedett a kiküldött szakemberek száma. Magyar missziós orvosok képzésére és kiközvetítésére alakult 1926-ban Budatétényben egy intézet *Koch Róbert* igazgatása alatt.⁶⁰ Többek között Afrikában, Belga Kongóban kerestek munkahelyet a levizsgázott hallgatónak.⁶¹

A második világháború és hatása

A második világháború előtti években, s a háború alatt a fasizmus, majd a szovjet csapatok elől nyugatra menekülők között sok száz magyar orvos volt. A háborút követő évek politikai fordulata (1948) szintén ösztönözte a kivándorlást. Nehéz sors várt rájuk azokban az országokban, ahol diplomájukat nem fogadták el. Az USA-ban még mindig érvényben volt a kvótarendszer, Kanada, Latin-Amerika, Ausztrália, Nyugat-Európa országai is akadályozták a tömeges bevándorlást. Többségük nem akart ápolóként dolgozni, ezért az eddig periférián lévő földrajzi területek valamelyikén telepedtek le.

Gömöri Györgyöt (1904-1957) 1938-ban chicagói kollégái hívták meg az Egyesült Államokba. Képzett sebész volt, de tudományos munkájával a hisztokémia területét forradalmasította, kutatásaival új korszakot nyitott az enzimek vizsgálatában.⁶² *Nádas Sándor* (1913-2000) az első zsidótörvényt követően döntött hazája elhagyása mellett. 1939-ben lépett Amerika földjére. Nagyrészt neki köszönhető, hogy 1957-ben a kardiológiát önálló szakmának ismerte el az Amerikai Gyermekgyógyászati Akadémia. Tervei alapján épült fel az első gyermekkardiológiai kórház Bostonban.⁶³

⁵³ Dr. Könyű László: Bettelheim Bernát, a civilizáció magyar úttörője Okinawa szigetén. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1990. 8. sz. 33-36.; Magyar utazók lexikona (1993) 55-56.

⁵⁴ Magyar utazók lexikona (1993) 400.

⁵⁵ Krywald O.-Szajkó J.-Szarvas M.-Bérczi G. I. k. (1935) 255.

Ezután mentek át Tajvanra, a Fülöp-szigetekre, Ausztráliába, Vietnámba.

⁵⁶ Magyar utazók lexikona (1993) 277-78.

⁵⁷ Az *Annunciata* női szerzetesrendet dr. Boda János (1871-1933) alapította Magyarországon. A rendbe belépőknek fogadalmat kellett tenniük, hogy életüket a betegek ápolásának szentelik.

⁵⁸ A Rio Negró-i terület (Brazília) apostoli vikáriusa, Podália püspöke volt.

⁵⁹ Krizsán L. (1985) 39-44; Magyarok Zambézi őserdeiben. (1929) 13-48.

⁶⁰ Koch Róbert két levele a kalocsai érseknek 1926. dec. 2., 1926. dec. 29.

⁶¹ Albert Schweitzer, A. (1935) Előszó.

⁶² Emed Alexander dr.: Magyar orvosok Amerikában. *Orvosi Hetilap* 2004. 145. évf. 38. sz. 1968-1971.

⁶³ Emed Alexander dr.: Magyar orvosok Amerikában. *Orvosi Hetilap* 2004. 145. évf. 38. sz. 1968-1971.

Még közvetlenül a háború előtt utazott el, s Braziliában állapodott meg *Lénárd Sándor* (1918–1972),⁶⁴ az Albert Schweitzerhez hasonlóan kiváló író, zenész, orvos. Haláláig gyógyította, ahogy ő nevezte, „a világ végén”⁶⁵ a környék lakosait, az őserdő indiánjait. Argentína adott otthont *Theész Jánosnak* (1910–1998)⁶⁶ az orvosnak, könyvkiadónak, az argentinai magyarság vezető alakjának.⁶⁷ A zsidóüldözések elől menekült 1939-ben Törökországba, és dolgozott az isztambuli egyetemen mint professzor *Péterfi Tibor*.⁶⁸ *Szent-Györgyi Albert* (1893–1986) orvos, biokémikus 1937-ben kapott orvosi Nobel-díjat, s 1947-től az Egyesült Államokban dolgozott.⁶⁹ *Nógrády György* (1919–) a Húsvét-sziget első magyar tudományos kutatójaként ismert.⁷⁰ *Duzár József* Venezuelában a caracasi gyermekklinika igazgatója lett.⁷¹ *Boda János* (1924-?) orvos rekordidőt töltött el az Antarktison (1958 és 1963 között kétszer járt ott), s az egyetlen magyar nevet a „Mount Bodá”-t (Boda hegy) adta a déli-sarki kontinensnek.⁷² *Csordás István* orvosbiológiai kutatómunkát végzett (1957-59) egy ausztrál állomáson az Antarktikon, s Ausztráliában telepedett le.

Széles József a háború után ismét Belga Kongóban dolgozott⁷³, a legrégebben itt élő magyarok egyike aki, aki még 1926-ban érkezett Kongó gyarmatra, s 1960-ban a katangai elnök háziorvosának megtisztelő feladatait látta el. A kongói Uelében élték: *Rigler Richárd*, *Molnár Antal*, *Forró Mihály*. Rigler Richárd egy aranybánya társaság vezető orvosa lett az 1940-es évek végén. Stanleyville-ben kezelte betegeit *Müller Tibor* fogorvos. Katanga fővárosa, Elisabethville adott otthont a kiváló szívspecialistának, *Kolosy Mártonnak*. *Deák Lajos* majdnem húsz évig folytatott jó hírű praxist a városban. 1960-ban, a kongói polgárháború idején gyógyított Luluabourban (Kasai tartomány) *Fodor Sándor*.⁷⁴

Pápua Új-Guineában az 1950-es évek elején 15 magyar orvos fordult meg.⁷⁵ *Becker András* az egész szigetországra kiterjedő tuberkulózis elleni kampányt vitte sikerre. *Haszler Károly* sebészt Pápua és Új-Guinea egészségügyi miniszterének helyettesévé nevezték ki, ezáltal lehetősége nyílt modern, haladó törvények kidolgozására. *Dr. Róth Lajos* kutatási eredménye világviszonylatban is ismertté tette nevét egy fertőző bélbetegség (enteritis necrotisans) felfedezése nyomán.

⁶⁴ Lénárd S. (1973) 17-176.

⁶⁵ Nálunk Völgy a világ végén címmel jelent meg könyve.

⁶⁶ Kubassek J. (2001) 2. k. 137-138.

⁶⁷ 1947-48 fordulóján Brüsszelből nemcsak Belga Kongó felé hagyták el Európát a magyar orvosok, de Venezuela is kiemelt úti cél volt. 1948-ban indult oda pl. dr. Zsögön Lajos.

⁶⁸ Namal, Arin – Honti József: „Mein Vaterland ruft mich” Antritt, Dienst und Abschied des ungarischen Wissenschaftlers Prof. Dr. Tibor Péterfi (1883-1953) an der Universität Istanbul. *Comm. de Hist. Artis Med.* 188-189 2004. 85-99.

⁶⁹ Kapronczay K. (2004). 371.

⁷⁰ Balázs D. (1993) 65., 114.

⁷¹ Kapronczay K. (2004) 81.

⁷² Dr. Balázs Dénes dr.: Magyar utazók Ausztráliában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1990. 8. sz. 37-41. (1990) 41.

⁷³ 1947-48 fordulóján Belgiumból nemcsak Belga Kongó felé hagyták el Európát a magyar orvosok, de Venezuela is kiemelt úti cél volt.

⁷⁴ Scheitz László levelei Belga Kongóból családtagjainak 1960.; Köves T. (1962) 159-167.

⁷⁵ Kászoni D. (1990) 59.; Lásd még Haszler, Charles: The New Australian Doctors in New Guinea. *Papua and NG. Medical Journal* 1967. jún. vol. 10. 2. sz. 35-41.

A szocialista rendszer

Az ún. fejlődő országokkal szorosabbá váló diplomáciai, kereskedelmi kapcsolatok nyomán – főként a gyarmatok függetlenné válását követően – Magyarország jelentős segítséget nyújtott egyes országok egészségügyi szervezetének kiépítésében, az orvosi ellátás kialakításában. (Kórházak, gyógyszergyárak létrehozása, orvosok, gyógyszerészek, kórházi személyzet biztosítása, képzése.) A technikai fejlődés a közlekedés oly mérvű gyorsulását hozta magával, hogy csupán órák kérdése volt mondjuk az Egyenlítő vidékéről eljutni Budapestre. Időben közelebb kerültek hozzánk a fekete földrész országai, s térben a trópusi betegségek, miáltal sürgetőbbé vált kutatásuk is.

Az orvosi emigrációnak újabb jelentős lökést az 1950-es évek nyomasztó légköre és az 1956-os forradalom adott. Nyugat-Európa, az Egyesült Államok,⁷⁶ Kanada⁷⁷ ismét számos tehetséges magyar orvossal gyarapodott.

Szervezett formában többféle lehetőség kínálkozott az orvosoknak a kiutazásra pl. az Egészségügyi Világszervezet (1946-ban alakult az ENSZ-ben) közvetítésével. Az UNESCO, a Magyar Külügyminisztérium szintén küldött ki orvosokat. Ringelhann Béla professzor Ghánában (Accra 1964–71) a Tudományos Akadémia Közegészségtani Intézetének tudományos főmunkatársa lett, az orvostudományi egyetem klinikai-kémiai tanszékét hozta létre s vezette.⁷⁸ Tóth György az algériai Nagy-Kabilia (mintegy fél Magyarországnyi terület) csecsemő és gyermektanácsadásának megszervezőjeként vált ismertté (1967–69.).⁷⁹ Láng Béla orvos-gyógyász 1970-ben Nigériában dolgozott szakértőként.⁸⁰ Dobi Sándor (1936-) a Szt. László Kórház Trópusi Betegségek Osztályának főorvosa a biafrai háború⁸¹ (67-70) után tragikus körülmények között dolgozott a nigériai Port Harcourtban.

Munkám időbeli lezárásának az 1960-as évek végét tekintem, de fontosnak tartom megemlíteni a magyar orvosok nagyszámú külföldre közvetítésével foglalkozó kft., a TESCO (Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda) szerepét. Közvetítésével 1968-tól százával kerültek Afrikába is magyar egészségügyi dolgozók. A szakembereket a fogadó országokban egyénileg foglalkoztatták. Az 1970-es évektől Algériában 6-8 kórházat látott el a TESCO orvosi személyzettel. Észak-Jemenben egy kórház szakembereit, Líbiában két nagy egészségügyi létesítmény szakorvosi és asszisztensi, technikai állományát biztosították.⁸²

GABRIELLA PUSZTAI MA

museologist

H-5440 Kunszentmárton

Kerüliteház u. 8.

HUNGARY

⁷⁶ Zoltán J. (2001) 52-53. Dr. Halász Iván trófeagyűjteménye az USÁ-ból került a Természettudományi Múzeumba.

⁷⁷ Zoltán J. (2001) 48. Sokan utaztak Ausztráliába és Latin-Amerikába is. Szántó (1970) 164.

⁷⁸ Kapronczay K. (2004) 308.; Ringelhann Béla: Egy orvosi egyetem megindulása az afrikai Ghánában. *Orvosi Hetilap* 1999. 140 (2), 85-87.

⁷⁹ Tóth György személyes közlése.

⁸⁰ Kapronczay K. (2004) 230.

⁸¹ Az ibók 1967-ben független Biafrai Köztársaságnak kiáltották ki Kelet-Nigériát. Lépésük véres polgárháborúhoz vezetett, mely Biafra 1970-es kapitulációjával zárult.

⁸² TESCO szolgáltatott adatok 1996. május 7.

ZUSAMMENFASSUNG

Neben den sparsam erhalten geblieben und noch unaufgeschlüsselten Dokumenten und Daten zeigt die Verfasserin, dass doch zahlreiche Möglichkeiten vorhanden sind, die eine Nachforschung wünschen, welche die Liste der bisher bekannten Namen von solchen ungarischen Ärzten ergänzen, die im Ausland praktizierten. Obwohl in Ungarn des 18. Jahrhunderts der Ärztemangel dermaßen enorm war, dass nicht ein jedes Komitat über einen fachgerecht ausgebildeten Doktor der Medizin verfügte, finden sich doch Doktoren, die ihre Heiltätigkeit im nahen und weiten Ausland ausübten, und sich auch in der Organisation des Gesundheitswesens ihrer neuen Heimat betätigten, Ruhm und Anerkennung sammelten. Sie waren es, die auch auf dem Gebiet der Botanik, Zoologie, Geographie bewandert waren, und auch auf diesen Fachgebieten bahnbrechende Leistungen hervorbrachten.

In chronologischer Reihenfolge werden jene Persönlichkeiten aufgezählt, die in fast allen Ländern Europas, aber auch in Afrika – besonders in Schwarz-Afrika -, Süd-, Mittel- und West-Amerika, in Asien, Australien und auf den Inseln der Pazifikregion arbeiteten. Ihre Zahl steigt besonders nach dem Freiheitskampf von 1848/49, nach dem Friedensschluß von Trianon (1920), der vielen Ärzten die Heimat raubte, und nach 1956. Die Zahl der im Ausland lebenden und wirkenden ungarischen Ärzte darf auf mehrere Hundert gelegt werden. Der untersuchte Zeitabschnitt reicht vom 18. Jahrhundert angefangen bis 1960, weitere Forschungen sind wünschenswert.

IRODALOM

ÁCS Tivadar: *Akik elvándoroltak*. Budapest, (Bp.) 1940.

ÁCS Tivadar: *Magyarok idegenben*. Bp., 1947.

ÁCS Tivadar: *Magyarok Latin-Amerikában*. Bp., Officina, 1944.

GORTVAY György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. I. Bp., Akadémiai Kiadó, 1953.

BALÁZS Dénes: *A Húsvét-sziget fogságában*. Erd., saját kiadás, 1993.

BALÁZS Dénes: *Magyar utazók Ausztráliában, Óceániában és a sarkvidékeken*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

DOBO, Nicolas: *Százezer berber orvosa voltam*. Bp., Kozmosz, 1968.

DOJCSÁK Győző: *Amerikai magyar történetek*. Bp., Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985.

GAZDA István (szerk.): *Az 1848-49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai*. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2000.

HONTI József: Kaposi Mór (1837-1902). In: *Híres magyar orvosok*. Bp., Galenus, 2000. 17-20.

INCZE Antal: *Rio Grande – Trieszt*. Bp., Franklin Társulat, [1937].

KAPRONCZAY Károly: *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2004.

KRIZSÁN László dr: *Magyar vadászutazók a nagyvilágban*. Bp., Terra Print, 1998.

KRYWALD Ottó–SZAJKÓ József–SZARVAS Miklós–BÉRCZI Gizella: *Magyar jezsuiták Kínába*. I. Bp., a szerző kiadása, 1935.

- KUBASSEK János: *Jeles világjárók nyomdokain*, I-II. Bp., Dénes Natur Műhely Kiadó, 2001.
- KUNZ E. F.: *The Hungarians in Australia*. Melbourne, 1985.
- Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Bp., Tankönyvkiadó, 1973.
- BALÁZS Dénes (szerk.): *Magyar utazók lexikona*. Bp., Panoráma, 1993.
- Magyarok Zambézi őserdeiben. A Zambézi magyar misszió története*. Bp., 1929.
- MARÉK Antal dr.: *Így élt Albert Schweitzer*. Bp., Móra Könyvkiadó, 1976. 163.
- MEZEY István: *Kelet magyar vándorai*. Bp., Móra Könyvkiadó, 1963.
- NOSZIK, Borisz: *Albert Schweitzer*, Bp., Kossuth Kiadó, 1979.
- PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Bp., Akadémia Kiadó, 1982.
- PUSKELY Mária: *Szerzetesek*. Bp., Zrínyi Nyomda Kiadója, 1990.
- SCHWEITZER, Albert: *Orvos az őserdőben*. Bp., Franklin-Társulat, 1935. Előszó.
- SCHULTHEISZ Emil-TARDY Lajos: *Fejezetek az orosz-magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bp., Medicina Kiadó, 1960.
- SZABÓ László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900)*, Bp., Európa Kiadó, 1982.
- SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok a nagyvilágban*. Bp., Kossuth Kiadó, 1970.
- VASVÁRY Ödön: *Magyar Amerika*. Szeged, 1988. 228-234.
- ZOLTÁN János: *Medicina venantes. Vadászó orvosok*. Bp., Professio Kiadó, 2001.

Folyóiratok

- BALÁZS Dénes dr.: Magyar utazók Ausztráliában. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1990. 8. sz. 37-41.
- DEÁK Lajos: Egy orvos benyomásai 7 éves iráni (perzsiai) tartózkodás után. In: *Orvosi Hetilap*, (80) 1936. 24. sz. 570-571.
- CSILLAG Gyula: A beriberi kórképe és gyógyítása. In: *Orvosi Hetilap*, (75) 1931. 35. sz. 891-892.
- KAPRONCZAY Károly: Egy elfeledett orvos, Herczegy Mór. In: *LAM*, 2000; 10 (11-12): 925-927. <http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/00111/18.htm>
- KAPRONCZAY Károly dr. Honvédorvos-sorsok Világos után. In: *Orvosi Hetilap*, <http://www.vitalitas.hu/oh/0026/6.htm>, 2002.03.27.
- KAPRONCZAY Károly dr.: Magyar orvosok a török birodalomban a XIX. század közepén. In: *Orvosi Hetilap* 1980. 121. évf. 10. szám 581-583.
- KÁSZONI Dénes: Magyar orvosok a pápuák földjén. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1990. 8. sz. 58-61.
- KISS László dr.: Rózsahegyűl Chicagóig: Gonda Viktor (1889-1959) – egy méltatlanul elfeledett amerikai magyar orvos. In: *Orvosi Hetilap* 2005. 146. évf. 18. sz. 853-855.
- KOVÁCS Sándor: Magyar orvosok Rio Grande do Sulban. In: *Orvosi Hetilap*. 1935. dec. 28. 52. sz. 1379.
- KÖNNYŰ László dr.: Bettelheim Bernát, a civilizáció magyar úttörője Okinawa szigetén. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1990. 8. sz. 33-36.
- KRIZSÁN László: Menyháth László tudományos működése a Zambézi mentén. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1. szám, 1985. 39-44.

- KRIZSÁN László: Menyhárh László tudományos működése a Zambézi mentén. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1. szám, 1985. 39-44.
- NAGY MIKLÓS Mihály: Tengerre magyar – haditengerészek. A Monarchia hadihajói világ körüli utakon. In: *Földgömb* 2004. 1. sz. XXII. évf. 60-67.
- PINZGER Ferenc S. J.: Magasztos eszmék útján. Bp. „Katolikus Missziók” kiadása, 1931. 38.
- SCHÄTER Miksa dr.: Duka Tivadar. In: *Gyógyászat* 1908. 22. sz. 369-370.
- UJLAKI Pál: A sárgalázról. In: *Gyógyászat* 1934. 1. sz. 71. évf. 4-7.

Egyéb

- Vámos Péter: *Magyar jezsuiták Kinában*. Internet file://A:\misszió.htm
- Koch Róbert két levele a kalocsai érseknek, 1926. dec. 4, 1926. dec. 29.
- A Scheitz, Fuszek, Mészáros család személyes közlései, családi adattára.
- Dobi Sándor, Tóth György, Poczik Miklós, Axmann Ágnes, Baksai László orvosok személyes közlései.